

3. Burrin Ph. La dérive fasciste / Ph. Burrin. – Paris : Edition du Seuil, 2003. – 585 p.
4. Dobry M. Le Mythe de l'allergie française au fascisme / M. Dobry. – Paris : Albin Michel, 2003. – 460 p.
5. Julliard J. Sur un fascisme imaginaire : à propos d'un livre de Zeev Sternhell / J. Julliard // Annales. – Vol. 39. – No. 4. – Année 1984. – P. 849–861.
6. Milza P. Les Fascismes / P. Milza. – Paris : Imprimerie Nationale, 1985. – 502 p.
7. Paxton R. O. La France de Vichy / R. Paxton. – Paris : Edition du Seuil, 1997. – 477 p.
8. Ranke L. von. History of the Latin and Teutonic Nations from 1494 to 1514 / L. von Ranke. – L. : George Bell and Sons, 1887. – 388 p.
9. Rémond R. La Droite en France de la première Restauration à la Ve République / R. Rémond. – Paris : Aubier-Montaigne, 1963. – 480 p.
10. Rémond R. Les Droites en France / R. Rémond. – Paris : Aubier-Montaigne, 1982. – 544 p.
11. Sternhell Z. La Droite révolutionnaire : les origines français du fascisme / Z. Sternhell. – Paris : Fayard, 2000. – 436 p.
12. Sternhell Z. Morphology of Fascism in France / Z. Sternhell // France in the Era of Fascism / Ed. by Brian Jenkins. – New-York – Oxford : Berghahn Books, 2005. – P. 22–64.
13. Sternhell Z. Ni droite, ni gauche: l'idéologie fasciste en France / Z. Sternhell. – Bruxelles : Edition Complexe, 1987. – 470 p.

I. A. Gomza

HISTORIOGRAPHY OF FRENCH FASCISM: AN ACADEMIC UPHOLD OF THE NATIONAL MYTH

The discussion in French academic circles in 1980–1990s around the reception of French fascism and the significance of this discussion in revealing the mythologised facets of the modern French history are analysed in the present article.

УДК 32.001: 316.774

Кириченко В. О.

АСПЕКТИ КРИТЕРІЇВ НАУКОВОСТІ В ДИСКУРС-АНАЛІЗІ

У статті розглянуто сучасні базові моделі, що визначають статус та роль наукового знання у сфері політичної науки: аналітико-емпіричну та герменевтико-гуманістичну. На прикладі застосування методологічної опозиції свобода/обумовленість та положень її принципів цих моделей до дослідження гносеологічних та методологічних засад критичного дискурс-аналізу встановлено, що цей напрямок наукового мислення є нині парадоксальним.

Для будь-якої науки, як традиції дослідження «фактів» зовнішньої реальності, котрі перетворюються на «об'єкти» наукової рефлексії, завжди актуальними є питання методів, що розуміються як способи роботи із знайденими або виготовленими (а часто відбуваються обидва процеси водночас) матеріалами; засобів перекладу об'єкта в рамки осмисленого розуміння з подальшою класифікацією та визначенням умовного місцеположення в масштабі віртуального картографування соціальної реальності.

Гострота і актуальність питання методології та методики науки в цілому і одиничного наукового дослідження зокрема визначаються самим

статусом такого виду соціальної практики, що здійснюється в межах конкретного суспільства, культури в реальному історичному часі і просторі. Ім'я цієї практики – наука. Претензії цього виду соціальної практики (враховуючи наявність багатьох інших видів) на особливість або помітність своєї діяльності обумовлені, скоріш за все, багатьма рефлексивними факторами.

Зокрема, спроби осмислити і представити системне бачення взаємодії науки і наукового співтовариства з навколишнім світом (в тому числі і соціальним) містяться в багатьох роботах відомих філософів і учених. Наприклад, французький мислитель Ж.-Ф. Ліотар представив та-

ке взаємовідношення в ХХ столітті під назвою «кризи метанаративів» в епоху постмодерну. Останній полягав, зокрема, в перекладі правил, що легітимують наукову діяльність і реабілітують взагалі факт її існування, з призначень у вигляді «звільнення народу» і «розвитку спекулятивного духу» на цілком земні і прикладні завдання, що вилилися зрештою в комерціалізацію науки та її підпорядкування суто кон'юнктурним інтересам, в основному бюрократичним, і завданням підвищення ефективності і продуктивності соціальної системи [4, 79–93, 108]. Епоха постмодерну по-своєму відповідає на критерії та правила науковості.

Таке бачення представлено філософами, які аналізують широкі соціальні зміни і зв'язок з ними науки, але вони не остаточні й підлягають осмисленню та критиці.

Наприклад, наука (в тому числі й політична) також намагається осмислити ці зміни, але вже у рамках власної методології, й розробити такі критерії та концепції науковості, які б задовольняли очікуванням якомога ширших верств наукового співтовариства.

Так, польський фахівець в сфері методології політичного пізнання, Барбара Крауз-Мозер вирізняє дві основні моделі науковості: аналітично-емпіричну і герменевтико-гуманістичну.

Аналітично-емпірична модель науковості характеризується трьома основними принципами:

1. Зовнішній світ складається з речей і явищ, незалежних від волі і свідомості людини, тобто це світ об'єктивний.
2. Світ пізнаваний: науковець може дізнатися про закономірності, що детермінують регулярність і порядок, іманентно властиві світу.
3. Науковці мають єдність цілей стосовно досліджень [2, 50–53].

Така модель суперечлива: акцентуючи на пізнавальній стороні наукової діяльності, вона мінімізує комунікативну складову – для того щоб знання знайшло свій реальний статус, воно повинне досягти рівня консенсусу стосовно його релевантності в науковому співтоваристві [2, 60].

Герменевтико-гуманістична модель ґрунтується на інших епістемологічних принципах. Зокрема, вона виносить за дужки (або заперечує) факт наявності зовнішньої реальності та стверджує наявність лише створюваної соціальної реальності, що впорядковує інші форми буття, тому таку реальність не можна пізнати за допомогою методів природничих наук. Онтологія такої реальності принципово інакша. «Оскільки світ людей – це світ смислу і значень, світ доцільності, самосвідомості та авторефлексії, для розуміння його суті необхідно досліджувати внут-

рішній контекст у вигляді внутрішніх станів предмета пізнання» [2, 70].

Ця стаття має за мету обговорити деякі важливі моменти в питанні актуальності таких концептів, як «науковість» та її параметрів у політичній науці на основі розгляду одного з напрямів сучасної соціальної думки – критичного дискурс-аналізу.

Для цього слід акцентувати на одному з фундаментальних принципів, котрий організує всю наукову діяльність і визначає специфіку наукового погляду на світ. Це принцип, виражений у дихотомії свобода/обумовленість. Він співвідноситься з іншими опозиціями, такими, наприклад, як конструктивізм/механіцизм, рефлексія/віддзеркалення, суб'єкт/об'єкт, агентність/структура. Переплітаючись, вони утворюють складний комплекс взаємопов'язаних констант, що детермінують становлення наукових дисциплін. Важливість визнання чинника свободи для науки міститься в самій суті науковості: пошук закономірностей суспільного буття. В рамках аналітично-емпіричної моделі питання свободи вирішується негативно, з використанням «м'якшої» моделі герменевтики чинник свободи відіграє більш істотну роль.

У позитивізмі логіка побудови строгої науки підкоряється об'єктивній необхідності бути відповідною пізнаваній зовнішній реальності. Етапи дослідження поступово зменшують значення свободи та підвищують вірогідність обумовленості з кінцевою метою – нівелювати свободу в поняттях виведеного закону, що підпорядковує собі всі можливі соціальні ситуації [9, 32–71].

Прихильники такої моделі науковості в політології усвідомлюють її реальну відсутність і пропонують «перенести» можливість досягнення повної відповідності політичної науки аналітично-емпіричним критеріям суто науки у майбутнє [9, 35].

Частково погоджуючись із доводами цих учених, визнаємо наявність альтернативних бачень пізнавального потенціалу політичної науки. Зокрема, спробуємо контурно накреслити ситуацію з критеріями науковості в критичному дискурс-аналізі.

Зосередимося докладніше на поглядах двох основних представників критичного дискурс-аналізу: голландського вченого Теуна ван Дейка і британського – Нормана Фейрклау.

Формулюючи загальні ознаки критичного дискурс-аналізу, Т. ван Дейк виокремлює такі його принципи: «Емпіричний адекватний критичний аналіз соціальних проблем зазвичай є мультидисциплінарним. Замість описувати структуру дискурсу, він намагається пояснити їх у поняттях властивостей і рис соціальної взаємодії й

особливо соціальної структури» [5, 352]. До того ж, «критичний дискурс-аналіз є одним з типів дискурс-аналітичного дослідження, яке, насамперед, вивчає спосіб, яким зловживання владою, домінування і нерівність виконуються, відтворюються і їм чиниться опір у тексті й мовленні в соціальних і політичних контекстах. ... критичний дискурс-аналіз займає експліцитну позицію, і в тому числі хоче зрозуміти, виявити соціальну нерівність і чинити їй опір» [5, 353]. Дискурс для Т. ван Дейка – це «складна єдність мовної форми, значення та дії, яка характеризується поняттям комунікативної події», а текст масової комунікації розуміється «як особливий тип мовної взаємодії і особливий тип соціальної дії» [1, 120].

Для реалізації заявлених цілей цей учений розробляє власну модель – соціокогнітивну. Основним питанням для її теоретичної частини є питання про роль і функції «продуктів» пізнання, закріплених в особливих «елементах» людської пам'яті, в організації та виробництві соціальної комунікації. Основоположним для всієї конструкції, запропонованої Т. ван Дейком, є поняття когніції (cognition). Як відзначає російський науковець Є. С. Кубрякова, «запозичений з англійської мови термін cognition означає не тільки пізнання як процес, але й саме знання як результат» [3]. Т. ван Дейк визначає даний термін так: «Соціальна когніція – це система ментальних репрезентацій і процесів членів групи» [6].

Соціальна когніція як система складається зі: «знання», переконання (оцінних думок), настанов, норм, цінностей, ідеологій. Ідеології ж розуміються як «загальні абстрактні ментальні системи, що організують спільні настанови» [6, 21]. Ідеологія є конститутивним чинником соціальної когніції, її своєрідним набором правил і методів упорядкування та побудови.

Водночас, когніція має соціальне походження і з'являється в результаті тривалого відбору представниками групи значущих для неї настанов, норм, цінностей і переконань.

У тривалому процесі соціалізації члени співтовариства засвоюють ідеології. Як системи принципів, що організують соціальні когніції, ідеології через свідомість членів групи контролюють соціальне відтворення групи. Вони виявляються в мові і текстах, створених індивідами, на рівні структурної організації.

Але соціальні когніції та ідеології діють лише на рівні крупних соціальних утворень. Для подолання опозиції структура/актор Т. ван Дейк вводить поняття ментальної моделі ситуації, що виступає своєрідною ланкою між структурою та конкретним індивідом.

Ментальна модель ситуації – це узагальнена на рівні окремого індивіда персональна схема-уявлення будь-якої соціальної події. Стикаючись з подіями навколо себе, індивід формує про них власні уявлення з урахуванням більш раннього досвіду. Сформована ним модель надалі піддається випробуванню, закріплюється або, навпаки, відкидається як неактуальна. Як зазначає Т. ван Дейк: «Особовий досвід представлений у ментальних моделях, які також мають схематичну структуру» [6, 9].

Такі індивідуальні моделі втілюють у собі два різномірні елементи: особистісні інтерпретації на основі думок і групову оцінку на основі співвідношення ситуації з груповими знаннями та настановами.

Ментальні моделі події слугують базисом для виробництва і розуміння тексту, мови і – широко – дискурсу взагалі, детермінуючи його зміст. «Ментальні моделі, що слугують посередниками між загальними соціальними когніціями і персональними переконаннями, пов'язують політичні макроструктури загальних репрезентацій груп та інститутів з політичними мікроструктурами діяльності політичних акторів» [6, 18].

Увівши параметр «розуміння ситуації» в свою теоретичну рамку, Т. Ван Дейк спробував через процедуру опису перейти до процедур пояснення і прогнозування: ідеології та соціальні когніції дають змогу передбачити зміст, (особливо) форму і структуру дискурсу.

Проте, показуючи детермінацію індивідуальної мовленнєвої творчості з боку когніції й ідеології, Т. ван Дейк допускає і міру необхідної свободи. Свободу він бачить в існуванні індивідуальних варіацій і відхилень від соціальних когніцій. Міра свободи визначається відмінностями у виборі тих або інших засобів, особистими навичками, досвідом, відчуттями, що сформовані наперед і актуалізуються у момент взаємодії, а також почуттям контексту [6, 25–33].

Схема дослідницької діяльності та методологічні підстави критичного дискурс-аналізу в стилі Т. ван Дейка містять як мінімум три великі недоліки:

- Спрощене бачення суспільства (аналізуються лише великі соціальні групи на предмет наявності расистських переконань);
- Абстрактність категорій обертається поверхневим поглядом на можливості опору і відхилень від настанов і ідеологій, що призводить до простого переліку джерел відхилення без докладної аргументації;
- Критерій верифікації, що полягає в можливій перевірці висунутих вченим положень, важко застосувати: постає питання щодо коректності виділених на різних підставах структур комунікативного акту, ментальних моделей з

урахуванням «чорної шухляди» людської свідомості.

Фактично, можна констатувати, що модель дослідження, запропонована Т. ван Дейком, поєднує в собі риси як аналітичної, так і герменевтичної моделей.

Слід акцентувати позитивні сторони наукової моделі Т. ван Дейка: евристичність, новачі у сфері дослідження міжетнічних відносин, увага до подолання дихотомій соціальної науки. Концепція, запропонована Т. ван Дейком, долає опозиції соціальних наук, зокрема, структура/актор, суб'єкт/об'єкт, макро/мікро через введення понять соціальної когніції та ментальної моделі ситуації, котра приймає на себе індивідуальні відхилення і особистий досвід, який впливає на виробництво акту мовленнєвого акту.

Дещо інші стандарти науковості реалізує в своїй діяльності британський науковець Н. Фейрклау.

Н. Фейрклау так визначає дискурс:

- Дискурс – це мова як соціальна практика, обумовлена соціальними структурами [8, 14];
- Дискурс – це весь процес виробництва та інтерпретації, це процес соціальної взаємодії, частиною якої є текст [8, 20].

Мовна взаємодія, як невід'ємна частина соціальної комунікації, спирається на норми і ресурси, будучи детермінованою з боку соціальних структур (макрорівень суспільства) і соціальних практик (що розуміються як активна посередницька ланка між структурами і конкретними подіями). Аналогом соціальної структури на рівні соціуму виступає мова, аналогом соціальної практики – порядок дискурсу, виражений у формі й змісті набору конвенцій, пов'язаних із соціальними інститутами. Ці конвенції зазвичай приймаються за само собою зрозумілі стандарти, що втратили історичність і соціальну обумовленість свого походження. Актори діють, нерелексивно спираючись на такі конвенції і зрідка усвідомлюючи те, що ці конвенції мають здатність до змін через свідомі дії самих акторів. Завдання аналітика у роботі з дискурсом полягає в експлікації, виведенні на поверхню цих прихованих конвенцій на основі співвідношення конкретних подій і структур, що на них впливають [8, 20–32].

У процесі проведення дискурс-аналітичного дослідження необхідно подолати три «ступені» наукової моделі, щоб наблизитися до якнайповнішої відповідності критеріям науковості й досягти статусу легітимного учасника наукового співтовариства. Це [8, 31–32]:

- Опис – на цьому етапі провадиться робота над формальними властивостями тексту, що

характеризують його як конкретну лінгвістичну даність;

- Інтерпретація – тут аналітик вивчає відношення між конкретним текстом і безпосередньою взаємодією, в яку він поміщений. При цьому береться до уваги, що текст є результатом виробництва і джерелом для інтерпретації. Завдання аналітика – визначити, які ще тексти презентовані в цьому одиничному тексті, з якими близькими дискурсами переплітається цей дискурс;
- Пояснення – коли розробляються відношення між взаємодією і соціальним контекстом, що служить тлом і обстановкою акту комунікації. Проблеми – хто соціально визначає дискурс, детермінує процеси виробництва й інтерпретації. Особливої уваги заслуговують соціальні наслідки тексту і дискурсу.

Таким чином, завершуючи стадію пояснення, аналітик «замикає» ланцюжок, що привів його до досягнення високих стандартів науковості.

Проблему свободи Н. Фейрклау досліджує докладніше, ніж Т. ван Дейк. Він розуміє, що критичний дискурс-аналіз двічі звертається до феномену свободи: як наукова діяльність, що необхідно виявляє закономірності й регулярності в життєдіяльності суспільства, і як концепція, орієнтована практично на підвищення свободи через застосування здобутого знання на практиці.

Н. Фейрклау констатує: «Виробники медіатекстів орієнтуються на ідеологічного споживача, і люди схильні ототожнюватися з ним, а не протистояти. Але саме в моменті співвідношення і полягає можливість опору» [8, 43]. Як виробники текстів, так і їх споживачі у більшості випадків прагнуть діяти відповідно до прийнятих у конкретній соціальній сфері норм і конвенцій і тим самим творити суспільство та відтворювати визнані ними конвенції. Така дія, спрямована на відповідність ідеологіям, що лежать в основі норм і конвенцій, зумовлює виникнення регулярності й системності взаємодії, що може бути, своєю чергою, представлена у вигляді наукового знання.

Але і в рамках таких структурних обмежень, як обумовленості дії конвенціями, є можливість бути вільним. За думкою Н. Фейрклау, «бути обумовленим означає бути творчим, діючи в межах суб'єктної позиції» [8, 32]. Суб'єктна позиція ж характеризується як перетин різних аспектів ідентичності індивіда, що є членом декількох соціальних груп. Але з усіх аспектів лише один домінуватиме над іншими. Свобода акторів зводиться до теми вибору з наявних варіантів дії. Тому весь спектр вільних дій можна представити у вигляді невеликих відхилень від найбільш можливих і очікуваних. Феномен свободи і його

практична реалізація можуть, таким чином, підпорядкуватися групуванню в науковій моделі.

Дихотомія структура/агент вирішується в спосіб аналогічний ван Дейковому – через введення проміжної ланки між структурою і агентом, що реалізує свої інтенції і здібності, оформлені соціально, в процесі дискурсивного акту – соціальної події, лінгвістичною копією якої є текст.

Н. Фейрклау далі розвиває свій підхід і розробляє таку модель – дискурс як практика і подія аналізується в трьох компонентах [7, 20–32]:

- локус соціальної діяльності, що формалізується у вигляді жанру (інтерв'ю, управління, наказ);
- дискурс у вигляді репрезентацій (конструювання/віддзеркалення) діяльності інших суб'єктів і себе самого зокрема;
- стиль, що створює, конститує спосіб буття, тобто ідентичність.

Під час проведення комплексного дослідження необхідно виконати послідовний аналіз кожного з аспектів тексту – як соціальної події, елементів порядку дискурсу – як соціальної практики і співвіднести їх з абстрактним соціальним середовищем, або, ширше, соціальною структурою, для того щоб визначити наслідки значень, створюваних автором у процесі виробництва дискурсу.

Н. Фейрклау структурує дискурс-аналітичні дослідницькі практики, що визнаються ним як аналогічні будь-яким соціальним практикам і

мають такі ж вірогідні властивості: наприклад, підпорядкування мовним конвенціям та ідеологіям.

Представивши елементи теоретичної моделі Н. Фейрклау, зазначимо її загальну схожість більше з герменевтико-гуманістичною моделлю науки, ніж з аналітично-емпіричною.

Підіб'ємо підсумки. Модель Т. ван Дейка характеризується високим ступенем формалізації й пояснювальною «силою» теорії. Її слабке місце – вузьке бачення соціальної структури та стратифікації, виключення з горизонту багатьох дискурсивних явищ і недостатня увага до проблеми свободи.

Альтернативна версія, що практикується британським ученим Н. Фейрклау, поєднує в собі теоретичні елементи з багатьох дослідницьких концепцій, котрі дуже різняться між собою (від соціального конструктивізму до когнітивної психології) й котрим притаманні еkleктичність і академізм.

Пафос свободи Н. Фейрклау у теоретичному моделюванні звужується і зводиться до кількох цілком передбачуваних чинників. Моделі науковості, що їх розвивають обидва дослідники, характеризуються комбінацією двох основних моделей – аналітично-емпіричною та герменевтико-гуманістичною: дослідники намагаються збудувати чіткі теоретичні концепції, що описують і пояснюють дискурсивні події, і зрозуміти принципи і основи дискурсивних явищ з одночасною рефлексією проблематики свободи.

1. Дейк ван Т. А. Язык. Познание. Коммуникация / Т. А. Ван Дейк. – М.: Прогресс, 1989. – 312 с.
2. Крауз-Мозер Б. Теории политики. Методологические принципы / Б. Крауз-Мозер. – Харьков: Изд-во Гуманитарный центр, 2008. – 256 с.
3. Кубрякова Е. С. Начальные этапы становления когнитивизма: лингвистика – психология – когнитивная наука / Е. С. Кубрякова // Вопросы языкознания. – 1994. – № 4. – С. 3–15.
4. Лиотар Ж.-Ф. Состояние постмодерна / Ж.-Ф. Лиотар. – М.: Институт экспериментальной социологии; СПб.: Алетейя, 1998. – 160 с.
5. Dijk van T. Critical Discourse Analysis / T. van Dijk // Handbook of Discourse Analysis. / Tannen D., Schiffrin D. & Hamilton H. (Eds.). – Oxford: Blackwell, 2001. – P. 352–371.
6. Dijk van T. Discourse analysis as ideology analysis / T. van Dijk // Language and Peace / Schäffner C. & Wenden A. (Eds.). – Aldershot: Dartmouth Publishing, 1995. – P. 17–33.
7. Fairclough N. Analysing Discourse: Textual Analysis for Social Research / N. Fairclough. – London; New York: Routledge, 2003. – 270 p.
8. Fairclough N. Language and Power / N. Fairclough. – London: Longman, 2001. – 226 p.
9. Isaak A. Scope and Methods of Political Science. An Introduction to the Methodology of Political Inquiry / A. Isaak. – Homewood, Illinois: The Dorsey Press, 1981. – 309 p.

V. O. Kyrychenko

THE ASPECTS OF CRITERIA OF SCIENTIFICNESS IN THE DISCOURSE-ANALYSIS

The Article is devoted to the consideration of the modern basic models which determine the status and role of scientific knowledge in the sphere of political science: analytically-empirical and hermeneutically-humanistic. Using methodological opposition freedom/determinacy and statements of these models to investigate gnoseological and methodological foundations of critical discourse analysis the author argues that such direction of scientific thinking is characterized by a rather paradoxical stance.